

**Kamp Amersfoortlezing 2018
2018**

19 april

Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)

De vroege ochtend van 16 mei 1944. Toen ik zag dat het op straat ineens wemelde van de Duitse militairen bedacht ik me geen moment en besloot ik een vriend van mij te gaan waarschuwen. Deze vriend, Koos Fluit uit Velp, die bij scheepswerf de Merwede werkte, zat ondergedoken om zo aan de Arbeitseinsatz in Duitsland te ontkomen. Helaas voor mij kwam ik niet ver, ik werd meteen in mijn kraag gevat en onder begeleiding naar de School met de Bijbel gebracht. Ik was niet de enige, onderweg kwamen er steeds meer jongens bij, die her en der van de straat geplukt werden. Op het schoolplein waar we verzameld werden stonden overvalwagens klaar, die ons naar Kamp Amersfoort brachten.

Deze woorden kwamen van Merwedegijzelaar Marius den Breejen, geboren op 23 april 1926 in Hardinxveld. Ik ben 28 jaar na de oorlog geboren, maar dit gebeurde in mijn dorp. De familienamen worden door mijn vrienden gedragen. Hun familiegeschiedenissen zijn vermengd geraakt met de mijne.

De Merwedegijzelaars waren een groep van honderden jonge mannen die op 16 mei 1944 in dorpen aan beide zijden van de rivier de Merwede bij een razzia werden opgepakt en door de bezetter zijn weggevoerd. Het was een vergeldingsactie voor een aanslag van het ondergrondse verzet op een groep Landwachters in de nacht van 9 op 10 mei 1944. De jonge mannen waren voor het overgrote deel afkomstig uit Sliedrecht, Giessendam, Hardinxveld, Sleenwijk, Werkendam en de Biesbosch. Ze werden verzameld in Sliedrecht bij de Hervormde Kerk en in Neder-Hardinxveld op het schoolplein van de *School met de Bijbel*, nabij de boogbrug. Het zijn plekken waar ik al mijn hele leven langs loop, vaak in alle haast. Het is de plek waar ik in vrijheid woon en ben opgegroeid. Sinds ik de door Anja van der Starre minutieus bijeengebrachte herinneringen aan de Merwedegijzelaars lees, hebben deze plekken voorgoed een andere betekenis. Sinds ik ze lees, is Kamp Amersfoort dichtbij gekomen.

De eerste groep gijzelaars werd in de vooravond vanaf de verzamelplek in vrachtwagens geladen. De tweede groep ging om 21.00 uur op weg en kwam 's nachts om half één aan in Kamp Amersfoort. In het kamp behielden de Merwedegijzelaars, in tegenstelling tot de andere gevangenen, nog wel hun kleding en hun haren. Vanaf 9 juni moesten ze echter ook met de andere gevangenen op appel verschijnen.

Richting de zomer werden 263 Merwedegijzelaars weer in vrijheid gesteld. Dat waren voornamelijk werknemers van bedrijven die voor de Duitse bezetter belangrijk waren, zoals scheepswerven en andere metaalverwerkende bedrijven.

De overgebleven gijzelaars werden geselecteerd voor transport naar Duitsland. Dat transport vond plaats in de nacht van 6 op 7 juli 1944 . Van de 650 gevangenen die op dit transport gingen, zijn er tot en met mei 1945 circa 100 overleden ten gevolge van ziektes waaronder tuberculose en tyfus, ondervoeding, mishandeling en bombardementen. Dat zijn de officieel geregistreerde overledenen, het werkelijke aantal ligt waarschijnlijk hoger. We weten veel, maar ook nog steeds zoveel dus niet. Van de Merwedegijzelaars zijn er in elk geval meer dan 25 in Duitsland overleden.

Het verhaal van de Merwedegijzelaars is maar één verhaal over wat er hier op deze plek allemaal is gebeurd. Nog steeds laat Kamp Amersfoort bij u en bij de latere generaties diepe sporen na. Door geweld, onrechtvaardige behandeling, discriminatie, onderdrukking en moord. Het was soms een dunne lijn tussen wie je wel en niet kon vertrouwen, tegen wie je wel en niet in opstand kwam, tussen wie goed en fout was. Eenmaal in het kamp kon dat dicht bij elkaar liggen, dat lees ik in verhalen van overlevenden. Zo kon je samen het kamp ingaan, maar moesten sommigen toch toezicht houden over andere gevangen en kregen zij in ruil daarvoor wat eten of een betere behandeling. Niet iedereen was of gedroeg zich even gelijk binnen het kamp.

Ik sta hier nu oog in oog met overlevenden die ik er nog vragen over stellen kan. Stellen we elkaar nog vragen? Willen we nog weten wat er gebeurde, hoe we het jaren later ervaren, maar ook over wat er vandaag de dag om ons heen gebeurt?

In veel families, bedrijven en gemeenschappen zijn de verhalen over de oorlog nog zichtbaar en voelbaar. Achter oorlogsmonumenten, schilderijen, muziekstukken en musea, maar ook achter ogenschijnlijk kleine voorwerpen, zoals nikkelgeldmunten en papieren voedselbonnen, schuilen grote verhalen. Als je hier rondloopt komen die verhalen indringend binnen. Ik vond het moeilijk om naar de laarzen van de kampcommandant te kijken. Het zijn niet zomaar laarzen, ze staan voor een verhaal van verdrukking en onderdrukking.

Als we om ons heen kijken op deze plek zijn zo bij elke stap vele luikjes te openen waarachter verhalen schuilgaan over geweld, terreur en onrecht. Maar ook van broederschap en moed. De verhalen worden zoveel jaren later al snel flarden, terwijl ze ons steeds weer een indringende opdracht meegeven om te willen blijven zien hoe onze samenleving er vandaag voor staat en waar onrechtvaardigheid en extremisme opduiken. Daarom moeten we blijven vragen: wat was dat, en waarom?

Stellen we elkaar die vraag, aan onze politici, aan ondernemers en bestuurders, maar ook aan de media? Leven we langs elkaar of zijn we echt in dialoog? Vertrouwen we elkaar nog in een wereld van *nepnieuws* en *fact free politics*? Waar ik mij druk om maak is: doen de feiten er nog toe?

In onze naoorlogse samenleving zijn de democratische rechtsstaat en de verzorgingsstaat uitgebouwd en versterkt, om het leven in vrijheid en welvaart voor iedereen zeker te stellen. Ook om onrecht en extremisme, zoals hier in Kamp Amersfoort, uit te bannen. Velen van u bouwden aan een samenlevingsmodel waarin we met afspraken over hoe de overheid met burgers, bedrijven en

maatschappelijke organisaties om horen te gaan. Hoe we rechten en plichten tegenover elkaar hebben. Ondanks dat er na de oorlog gescheiden werelden waren tussen bijvoorbeeld katholieken en protestanten, leidde dit tot een vreedzame samenleving met veel vrijheden, welvaart en kwaliteit van leven voor iedereen.

Daar kwam de Europese samenwerking bij die naast economische voorspoed vrede op het Europese vasteland bracht. Voor heel lange tijd. In 2020 vieren wij dat we 75 jaar lang in vrijheid leven en met Europese landen samenwerken.

Maar de vraag komt ook indringender voorbij of ons naoorlogse samenlevingsmodel nog afdoende werkt. De snelle ontkerkelijking van Nederland, maar ook de individualisering, leidden tot een afnemende betekenis en afbouw van die verzuilde instituties. Daar kwamen ontwikkelingen als de vergrijzing en verschillende economische crises bovenop die de houdbaarheid van zorg en zekerheid onder druk zetten. Het onbehagen is weer toegenomen. Niet in de laatste plaats over de Europese Unie als logge bureaucratie die niet in staat is overal de veiligheid te garanderen.

Alhoewel we in Nederland nooit een hogere kwaliteit van leven hebben gekend dan nu zijn er hardnekkige verschillen tussen groepen, bijvoorbeeld in levensverwachting en bestaanszekerheid tussen hoog- en laagopgeleiden, maar ook tussen mensen met en zonder een migratieachtergrond. Ook in de ervaren politieke invloed lopen de verschillen uiteen. Laagopgeleiden ervaren minder invloed op de nationale en Europese politiek, migranten voelen zich minder vertegenwoordigd en jongeren vertrouwen de politiek en media minder. Daar komen voorvallen van discriminatie bij, soms op etnische achtergrond, leeftijd of geaardheid, die via nieuwe media heel snel gedeeld en zichtbaar worden. Dat alles voedt deze gevoelens van onzekerheid, angst en onbehagen.

Die onzekerheid heeft ook te maken met ontwikkelingen die van buiten onze landsgrenzen komen. Opnieuw zijn vele miljoenen mensen op de vlucht voor oorlog en terreur. Dat gebeurt buiten onze landsgrenzen, maar raakt ook ons bij de opvang van vluchtelingen. Je ziet aan de ene kant heftig maatschappelijk verzet tegen die opvang van vluchtelingen, maar anderzijds ook veel initiatieven om mensen op te vangen.

We zijn de geschiedenis schatplichtig. Daarom moeten we leren over de betekenis van schuring tussen culturen, religies en gewoonten. Proberen om extremisme en radicalisering te voorkomen. De angst voor het vreemde niet het maatschappelijk onbehagen te laten voeden.

Maar worden de verschillen nog overbrugd? Heeft Europa nog een antwoord? Tel je in ons land met smalle meerderheidskabinetten nog wel mee, ook als de politieke meerderheid jouw belang minder belangrijk vindt? In een democratische rechtsstaat telt niet alleen de helft plus 1, maar juist ook de weging van belangen van minderheden. In de politiek van vandaag lijkt echter het behalen van 76 zetels in de Tweede Kamer het hoogste goed. Politici lijken daarbij eerder het belang na te jagen van een enkele groep in de samenleving dan zichtbaar te streven naar een algemeen belang. Dat draagt een groot risico in zich. Het gaat namelijk niet alleen om wat een meerderheid wenst, maar ook om hoe die meerderheid met de belangen van de minderheid omgaat. Dat heet democratische rechtsstaat.

De tweede wereldoorlog stelt ons in staat de vraag scherp te blijven stellen of het nog lukt om elkaar over bevolkingsgroepen heen te begrijpen en vertrouwen. We moeten vragen stellen, ook als het ongemakkelijk voelt.

In dit jaar van het verzet is het goed om naast de strijd voor het goede dan ook de keerzijde onder ogen te zien en te bevragen. De gevolgen van de verzetsdaad langs de Merwede in mei 1944 waren desastreus voor honderden jongens en mannen. De onbedoelde keerzijde van het verzet. Hoe hebben die mannen en jongens dat beleefd? En hun familie en vrienden? Juist nu is het stellen van die vraag relevant, om de hand te kunnen reiken naar mensen die geleden hebben. Misschien dat nu de tijd daar ook meer klaar voor is.

Het gevangenenlied dat Merwedegijzelaar Adriaan Bernhart in dit Kamp op een heel klein velletje papier schreef en dat door gevangenen werd gezongen leert mij de vragen te stellen, over onbehagen en onrecht, over wat moedig is en groots verzet. Over vrijheid en gevangenschap. Over wat er in de nacht van 10 op 11 mei 1944 in de Alblasserwaard gebeurde. Over goed en 'fout' verleden.

Vele gedachten, ja, zijn bij vrouw en kindren

En menig traantje stroomt er `s nachts dan langs de wang

En die gedachten, die blijven ons hindren

Want voor het welzijn van hen allen zijn wij bang

O, lieve God, laat ons toch niet versmachten

Hebt u wat meelij met ons lieve Heer

Laat u ons toch niet langer meer wachten

Schenk ons de vrijheid en ons huislijk leven weer.

De luiken van Kamp Amersfoort moeten we blijven openen. Om onszelf te blijven begrijpen. Om elkaar die vragen te kunnen blijven stellen.

Dank u wel.